

Justyna Rogińska

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-7152-4851

Śladami ojca. Edukacja i kariera astronomiczna Christfrieda Kircha (1694–1740)

In His Father's Footsteps. Christfried Kirch's (1694–1740) Education and Career in Astronomy

The activity of Christfried Kirch (1694–1740), son of Gottfried Kirch (1639–1710), the first astronomer of the Royal Prussian Society of Sciences, has not yet received much attention in historiography. Christfried Kirch's astronomy education – beginning with the studies with his father, to the unfulfilled plans of visits to the observatories in England and France – culminated in his acceptance as an observer of the Royal Prussian Society of Sciences on October 8, 1716. The article aims to present the development of Christfried Kirch's career and his efforts to achieve the position once held by his father in the Society of Sciences in Berlin.

Keywords: Christfried Kirch, Gottfried Kirch, Royal Prussian Society of Sciences, astronomy, observer

Słowa kluczowe: Christfried Kirch, Gottfried Kirch, Królewskie Pruskie Towarzystwo Nauk, astronomia, obserwator

Gottfried Kirch (1639–1710), odkrywca Wielkiej Komety z 1680 r. i pierwszy astronom Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk, miał ośmiu synów, z których jedynie trójka wyszła z wieku dziecięcego. Gottlieba (ur. 1669) i Heilmanna (ur. 1679), dzieci z małżeństwa z Marią Lang (zm. 1690)¹, od najmłodszych lat przysposabiał do prac astronomicznych i korzystał z ich pomocy podczas obserwacji. Drogi ojca i synów rozeszły się jednak po wstąpieniu uczonego w drugi związek małżeński. Losy tych synów nie są dziś znane, a sam astronom stracił z nimi kontakt w latach późniejszych².

Trzeci syn, Christfried, z drugiego małżeństwa Kircha z Marią Margarethą Winckelmann (1670–1720), tak jak jego przyrodni bracia, był przysposabiany od młodości do prowadzenia

1 Gottfried Kirch (1639–1710) – Astronom und Kalendermacher, gottfried-kirch-edition.de/?page_id=54 [dostęp 21.11.2020].

2 Johann Gustav Reinbeck, obrazując dzieje dwóch synów Kircha z pierwszego małżeństwa, zaznaczył, że obaj „poszli na obczyznę” i że sam astronom od wielu lat nie miał od nich żadnej wiadomości. J.G. Reinbeck, *Die Stern=Kunst/ Nach ihrem Mißbrauch und rechten Gebrauch* [...], Cölln an der Spree [b.r.], s. 25.

obserwacji. Uwagę przy tym zwraca podobieństwo ścieżek edukacji ojca i syna: pobyt studyjny w Lipsku, praca w obserwatorium Heweliusza, wizyty w Królewcu. Odmienne natomiast kształtowały się relacje obu Kirchów z Królewskim Pruskim Towarzystwem Nauk. Nominacja Gottfrieda Kircha na astronoma towarzystwa przypadła na schyłek jego życia i była prestiżowym zwieńczeniem jego kariery. Christfrieda Kircha przyjęto tam na obserwatora na bardzo wczesnym etapie działalności, co zasadniczo wpłynęło na jego pozycję w instytucji³. W jego relacjach z towarzystwem, z którym związał 24 lata swojego życia, wyraźnie zarysowuje się droga awansu i podejmowane przezeń starania, aby uzyskać w murach tej instytucji status, który niegdyś posiadał jego ojciec⁴.

Christfried Kirch urodził się 14/24 grudnia 1694 r. w Gubinie na Dolnych Łużycach⁵. Do chrztu został oddany 19/29 grudnia tego roku. W gronie jego rodziców chrzestnych znaleźli się Christoph Pfautz (1645–1711), profesor matematyki i bibliotekarz na Uniwersytecie Lipskim, Johannes Musaeus (1652–1708), od 1693 r. rektor gubińskiego gimnazjum, Johann Runge (1645–1710), od 1693 r. konrektor gubińskiego gimnazjum, oraz Catharina Dorothea, żona miejscowego złotnika Daniela Richtera⁶. Wczesne dzieciństwo Christfried Kirch spędził w Gubinie, gdzie też przyszły na świat jego cztery siostry: Maria (ur. 1693 r.), Christina (ur. 1697 r.), Sophia (ur. 1699 r.) oraz Johanna (ur. 1700 r.), piąta siostra Margaretha (ur. 1703 r.) urodziła się już w Dorotheenstadt⁷. Z rodzeństwa Kircha jedynie trójka doczekała dorosłości, Maria zmarła w wieku czterech lat, Sophia miesiąc po narodzinach⁸. W domu Gottfrieda Kircha mieszkało jeszcze jedno jego dziecko, córka Theodora (ur. 1683 r.) z pierwszego małżeństwa astronoma z Marią Lang⁹.

W wieku sześciu lat Christfried Kirch opuścił z rodzicami Gubin. Powodem wyprowadzki było powołanie 11 lipca 1700 r. przez Fryderyka III, elektora Brandenburgii, Towarzystwa Nauk w Berlinie. W przeddzień oficjalnego założenia instytucji, 10 maja wydano edykt kalendarzowy, a 18 maja mianowano Gottfrieda Kircha na pierwszego astronoma¹⁰. 3 sierpnia 1700 r. Maria Margaretha Kirch wspólnie z dziećmi przyjechała do Berlina.

- 3 W historiografii Christfried Kirch nazywany jest często dyrektorem berlińskiego obserwatorium, jednak w Królewskim Pruskim Towarzystwie Nauk nie było ani takiego stanowiska, ani takiego tytułu.
- 4 Zob. J. Rogińska, *Gottfried Kirch (1639–1710), życie i działalność pierwszego astronoma Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 66, 2021, nr 3, s. 105–121.
- 5 A. des Vignoles, *Eloge de M. Kirch le Fils, Astronome de Berlin*, „Journal littéraire d’Allemagne, de Suisse et du Nord” t. 1, 1741, s. 305.
- 6 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze [APZG], zesp. 129 Akta metrykalne Gubin/Guben – parafie ewangelickie, sygn. 6 Tauf-Register, s. 606; H. Jentsch, *Geschichte des Gymnasiums zu Guben, cz. 1, Bis zum Jahre 1708*, Guben 1907, s. 45–46; *Die Korrespondenz des Astronomen und Kalendermachers Gottfried Kirch (1639–1710)*, t. 3, *Übersetzungen, Kommentare, Verzeichnisse*, red. K.-D. Herbst, Jena 2006, s. 842.
- 7 APZG, sygn. 6, s. 587, 629, 648, 659; Deutsche Meteorologische Bibliothek [DMB], Sign. I B 1 [M.M. Kirch] M.M. K., *1703 Tägliche Gewitter Observation aufgeschrieben in Berlin, sonderlich in der Dorotheen=Stadt*, s. 50. Oryginały ksiąg pogodowych Marii Margarethy Kirch przynależą do Crawford Library, kolekcji Biblioteki Obserwatorium Królewskiego w Edynburgu. W artykule wykorzystano skany udostępnione przez Niemiecką Bibliotekę Meteorologiczną w Offenbach nad Menem.
- 8 APZG, zesp. 129 Akta metrykalne Gubin/Guben – parafie ewangelickie, sygn. 7 Todten-Register vol. IV Jahrgang 1673–1743, s. 104, 110.
- 9 *Die Korrespondenz des Astronomen und Kalendermachers Gottfried Kirch (1639–1710)*, t. 1, *Briefe 1665–1689*, red. K.-D. Herbst, Jena 2006, s. lxxxiii.
- 10 Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften [ABBAW], Preußische Akademie der Wissenschaften (1700–1811) [PAW (1700–1811)], I-III-1 Acta betr. die Ernennung und Besoldung der Protoktoren, Präsidenten, Direktoren, des Fiskals, des Secretars, des Bibliothekars, der Astronomen und Kassenrendanten bei der Societät sowie der Professoren beim Collegio Medico-Chirurgico, 1700–1731, k. 8r–9r. *Leibniz und seine Akademie. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der Berliner Societät der Wissenschaften 1697–1716*, red. H.-S. Brather, Berlin 1993, s. 83–85.

Cała rodzina zamieszkała w Dorotheenstadt, które w 1709 r. zostało włączone w granice Berlina¹¹.

Od najmłodszych lat Christfried Kirch był wprowadzany przez ojca w tajniki badań astronomicznych. Pierwsze kroki w astronomii stawiał już jako dziesięcioletni chłopiec, pomagając w drobnych obserwacjach. Na przykład 9 czerwca 1704 r. otrzymał zadanie przyjrzenia się tęczowemu fragmentowi kręgu, który przed południem pojawił się pod Słońcem¹². Od 1705 r. Kirch junior miał własny dzienniczek, w którym prowadził zapis pogody i swoich nielicznych jeszcze aktywności astronomicznych. 19 czerwca 1706 r. Gottfried Kirch zanotował: „Plamy na Słońcu, ale bardzo małe. Christfried naszkicował je w swojej księdze pogodowej”¹³. Syn Kircha posiadał także własny instrument. We wpisie z 6 lipca 1706 r. astronom zaznaczał, że teleskop Christfrieda miał 4 stopy i 5 1/2 cala¹⁴.

Gottfried Kirch miał w zwyczaju korzystać z pomocy syna w spisywaniu czasu przy użyciu metody pukania, którą praktykowano w drugim z wynajmowanych w Dorotheenstadt mieszkań. Uczony udawał się z żoną na strych, ustawiając syna piętro niżej w pracowni przy zegarze i stukaniem w podłogę dawał dziecku znak do notowania czasu. W liście z 1 grudnia 1706 r. do Johanna Philippa von Wurzelbaua (1651–1725) astronom opisał ten system pracy podczas obserwacji zaćmienia Księżyca 21 października tego roku następująco:

Obserwowałem na strychu, nad moją pracownią studyjną, przez 10-stopowy teleskop z mikrometrem: moja żona zapisywała *partes micrometri* [liczbę obrotów śrub mikrometru – J.R.] na tablicy, a mój mały dwunastoletni syn Christfried notował, na dany znak, w dolnej izbie, gdzie wisi zegar wahadłowy, czas w minutach i sekundach¹⁵.

Uczestniczący w pracach młody Kirch odniósł się do zdarzenia w swoim dzienniczku w ten oto sposób: „Kochany ojciec obserwował na strychu zaćmienie Księżyca, a ja musiałem zostać przy zegarze i nie mogłem go dobrze widzieć”¹⁶. Christfried wykonywał ponadto rysunki oglądanych obiektów, które później jego ojciec prznosił do swoich dzienników (np. 8 stycznia 1707 r.)¹⁷.

Edukację szkolną Christfried Kirch rozpoczął w Berlinie, a następnie kontynuował ją w szkole łacińskiej w Halle¹⁸. Gottfried Kirch w swoim dzienniku pod datą 1 maja 1708 r., obok wiadomości o wyjeździe syna, napisał: „Boże bądź jego towarzyszem i daj mu tam zdolności do języków i nauki, aby pobożny i uczony wrócił”¹⁹. Do domu Kirch junior powrócił 1 września 1709 r.²⁰

11 DMB, Sign. I B 1 M.M. Kirch, *Gewitter=Aufzeichnung im Jahr 1710*, 3. Aug; *Leibniz und seine Akademie*, s. 3–6.

12 Bibliothèque de l’Observatoire de Paris [BOP], B3.5 G. Kirch, *Journal autographe de ses observations*, n° 81, D, s. 92; ABBAW, Nachlass Kirch [NL Kirch], Nr. 3 *Astronomische Observations*, Jan. 1704–Dez. 1707, s. 51. Była to część halo słonecznego.

13 BOP, B3.5, n° 81, F, s. 76; ABBAW, NL Kirch, Nr. 3, s. 120.

14 BOP, B3.5, n° 81, F, s. 89; J. Hamel, *Wissenschaftsförderung und Wissenschaftsaltag in Berlin 1700–1720 – dargestellt anhand des Nachlasses des ersten Berliner Akademieastronomen Gottfried Kirch und seiner Familie*, „Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät” t. 55, 2002, z. 4, s. 70–71.

15 *Die Korrespondenz des Astronomen und Kalendermachers Gottfried Kirch (1639–1710)*, t. 2, *Briefe 1689–1709*, red. K.-D. Herbst, Jena 2006, s. 497.

16 ABBW, NL Kirch, Nr. 119 *Meteorologische Beobachtungen*, Nov. 1705–Dez. 1706, s. 26.

17 BOP, B3.6 G. Kirch, *Journal autographe de ses observations*, n° 82, A, s. 7.

18 Archiv der Franckeschen Stiftungen, S L 1 Schülerverzeichnis der Lateinischen Schule der Franckeschen Stiftungen Halle, 1699–1712, s. 211; A. des Vignoles, op. cit., s. 307.

19 BOP, B3.6, n° 82, B, s. 91.

20 Ibid., B3.6, n° 82, C, s. 166.

Nie minął rok, nim z życiem rozstał się Gottfried Kirch. Astronom zmarł 25 lipca 1710 r. Jego pogrzeb odbył się 29 lipca. 3 sierpnia, w dziesiątą rocznicę przyjazdu rodziny do Berlina, została odprawiona msza upamiętniająca uczonego²¹. Spośród trzech pism pośmiertnych, które ukazały się drukiem na cześć astronoma, jedno zostało przygotowane wspólnie przez Christfrieda Kircha i Johanna Georga Gadinga²², kantora w berlińskim Kościele Garnizonowym; od 4 kwietnia 1709 r. Gading znajdował się w związku małżeńskim z Theodorą Kirch²³.

Gottfried Kirch nauczył syna nie tylko prowadzenia obserwacji astronomicznych, lecz również przygotowywania kalendarzy i potrzebnych do nich obliczeń. Kompetencje te wyeksponowała Maria Margaretha Kirch w złożonym 2 sierpnia 1710 r. memoriale, w którym zwracała się do towarzystwa z ofertą zakończenia prac nad zaległymi fragmentami kalendarzy na 1711 r., a także przygotowania wspólnie z synem nowych na kolejny sezon²⁴. Podejmowane przez nią próby znalezienia zatrudnienia przy towarzystwie były bezowocne. Na początku 1712 r. dano wdowie wyraźnie do zrozumienia, że powinna zaprzestać dalszych starań w tej sprawie²⁵.

W związku z takim obrotem spraw 8 października 1712 r. rodzina Kirchów trafiła do istniejącego od 1705 r. w Neu Cölln prywatnego obserwatorium barona Bernharda Friedricha von Krosigka (1656–1714), tajnego radcy na dworze Fryderyka I²⁶. Na miejscu został ustalony między matką a synem podział obowiązków, o którym donosiła Maria Margaretha Kirch w swojej księdze pogodowej pod wpisem z 12 października 1712 r.: „Chcemy się teraz trzymać tego: że on zapisuje astronomiczne obserwacje, w szczególności to, co będzie mierzone, ja natomiast pogodę i inne meteorologiczne rzeczy²⁷”.

Naukę kontynuował Christfried Kirch w berlińskim *Joachimsthal'sches Gymnasium*, do którego uczęszczać miał do 14 listopada 1712 r.²⁸ Następnie 5 maja 1713 r. opuścił Berlin²⁹. Wyjeżdżając, młodzieniec otrzymał list polecający konsylium Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk, w którym poświadczano, że obok edukacji szkolnej był przyuczony do astronomii u boku swojego ojca³⁰. Christfried Kirch udał się do Norymbergi, gdzie istniało prywatne obserwatorium Georga Christopha Eimmarta (1638–1705). W mieście działali także astronomowie, z którymi Gottfried Kirch znajdował się w bliskiej korespondencyjnej relacji: Johann Philipp von Wurzelbau oraz Johann Gabriel Doppelmayr (1677–1750). Alphonse des Vignoles wskazywał, że Christfried Kirch w 20 roku życia udał się do Lipska, gdzie został włączony do „akademickiej społeczności”. Do matrykuły został wpisany według tego autora 23 kwietnia 1714 r. przez Johannes Cyprianusa (1642–1723)³¹.

21 Ch. Ranbleben, *Jesu Herrlichkeit/ Die Er nach seiner Menschheit erhalten in der Zeit [...]*, Cölln an der Spree [b.r.], k. Ar.

22 J.G. Gading, Ch. Kirch, *Die calculirte und observirte Finsterniß [...]*, Cölln an der Spree [b.r.].

23 BOP, B3.6, n° 82, C, s. 64.

24 ABBAW, PAW (1700–1811), I-III-1, k. 46r-46v.

25 Ibid., I-IV-6 Protocollum concilii Societatis, 1700-1720, k. 54r.

26 DMB, Sign. I B 1 [M.M. Kirch], [Wetter=Buch 1712], s. 1.

27 Ibid., s. 4.

28 A. des Vignoles, op. cit., s. 308.

29 DMB, Sign. I B 1 [M.M. Kirch] M.M. K., 1713. *Astronom= et Astrologische Observaciones*, s. 28.

30 ABBAW, PAW (1700–1811), I-XIV-26 Acta betr. das Observatorium und den Astronomen, 1713–1746, k. 7r–7v; S. Kühn, *Wissen, Arbeit, Freundschaft. Ökonomien und soziale Beziehungen an den Akademien in London, Paris und Berlin um 1700*, Göttingen 2011 (*Berliner Mittelalter- und Frühneuzeitforschung*, t. 10), s. 102.

31 A. des Vignoles, op. cit., s. 308.

Po śmierci barona von Krosigka (11 września 1714 r.) rodzina Kirchów przeniosta się do Gdańska. Wyjazd z Berlina na początku 1715 r. miał nastąpić na zaproszenie bliżej nieznanego profesora matematyki³². W Gdańsku Christfried Kirch wspólnie z matką miał możliwość prowadzić niektóre badania nieba w dawnym obserwatorium Jana Heweliusza (1611–1687). Znajdowało się ono w tym czasie w rękach potomków sławnego astronoma, jego córki z drugiego małżeństwa, Katarzyny Elżbiety, oraz jej męża Ernesta Langego (1650–1727). Para towarzyszyła czasami w obserwacjach rodziny Kirchów, jak na przykład 3 maja 1715 r., podczas zaćmienia Słońca³³.

Ważnym momentem w karierze Christfrieda Kircha było spotkanie z carem. Piotr I przybył do Gdańska na ślub swojej bratanicy Katarzyny Iwanownej z Karolem Leopoldem, księciem Meklenburgii-Schwerin. Uroczystość odbyła się 19 kwietnia 1716 r. Następnie, dwa dni po ceremonii, 21 kwietnia, car gościł w obserwatorium Heweliusza. Podczas wizyty, w trakcie której oglądano plamy słoneczne, Piotr I miał zaproponować młodemu Kirchowi wyjazd do Rosji³⁴. O samym zaproszeniu, poza informacją, że takie padło, niewiele jeszcze wiadomo. Wyeksponowano je natomiast w listach Marii Margarethy Kirch i Ernesta Langego z maja 1716 r., prezentujących atuty Christfrieda Kircha, mogące pomóc mu w otrzymaniu powołania do Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk³⁵. W Berlinie poszukiwano właśnie następcy zmarłego 6 kwietnia 1716 r. astronoma Johanna Heinricha Hoffmanna (ur. 1669 r.). Wieści o śmierci uczonego dotrzeć mogły do rodziny Kirchów na chwilę przed wizytą cara i złożoną przez niego propozycją, gdyż konsylium generalne 16 kwietnia brało pod uwagę osobę Christfrieda Kircha na adiunkta³⁶.

W listach, które w maju 1716 r. dotarły z Gdańska do Berlina, pojawiały się informacje o planach Christfrieda Kircha złożenia wizyt w Greenwich i Paryżu. On sam wskazywał, że mógłby mieć patrona w osobie Johna Flamsteeda (1646–1719), z którym korespondował jego ojciec. Maria Margaretha Kirch pisała, że syn z entuzjazmem snuje plany zobaczenia obserwatoriów w Anglii i Francji. Nawet Ernest Lange poruszał kwestię jego wyjazdu w celu kontynuowania nauki. O zamiarach tych wspominano nie tylko w kontekście dalszego rozwoju naukowego młodego, bo dopiero dwudziestodwuletniego Kircha, lecz przed wszystkim zagadnienie to poruszano, wyrażając nadzieję na udział towarzystwa w sfinansowaniu tych pobytów³⁷. Planów tych ostatecznie nigdy nie zrealizowano, a podróż edukacyjna, ukierunkowana na wizyty w sławnych wówczas obserwatoriach europejskich, i praktyki pod okiem pracujących tam astronomów, stały się elementem, którego zabrakło w ścieżce kariery Kircha.

O dalszej nauce Christfrieda Kircha wiadomo niewiele, choć istnieją w źródłach ślady, że była kontynuowana w Królewcu. Wskazuje na to list Ernesta Langego z września 1716 r., sugerujący jego związki z tamtejszymi astronomami³⁸. Według relacji des Vignoles'a, po przybyciu z rodziną do Gdańska Kirch miał odwiedzić Akademię w Królewcu i gościć tam

32 Ibid., s. 309.

33 Ch. Kirch, *Drittes Jahr Teutscher Ephemeridum Auf das Jahr nach der Gnadenreichen Geburt unsers Heilandes Jesu Christi 1716* [...], Nürnberg [b.r.], s. 77.

34 DMB, Sign. I B 1 [M.M. Kirch] M.M. K., *1716 Gewitter Beschreibung in Dantzig*, 21. April; ABBAW, NL Kirch, Nr. 48 Bd. I *Occulatio Jovis* (Ms.), 1716, k. 6r; A. des Vignoles, op. cit., s. 311.

35 ABBAW, NL Kirch, Nr. 48 Bd. I, k. 6r; ABBAW, PAW (1700–1811), I-XIV-26, k. 17r.

36 Ibid, I-IV-6, k. 109r–109v.

37 ABBAW, NL Kirch, Nr. 48 Bd. I, k. 2r, 4v–5r; ABBAW, PAW (1700–1811), I-XIV-26, k. 17r.

38 Ibid, k. 16r.

przez kilka tygodni³⁹. Z dzienników obserwacyjnych samego Kircha wynika, że między 9 a 20 sierpnia 1716 r. przebywał w Królewcu⁴⁰. Wizyta ta nastąpiła bezpośrednio przed powrotem rodziny Kirchów do Berlina we wrześniu 1716 r.⁴¹

Obsadzenie stanowiska po Hoffmannie – towarzystwo debatowało nad tym od 16 kwietnia 1716 r. – doczekało się oficjalnego rozstrzygnięcia 8 października tego roku na konsylium generalnym⁴². Sformułowane w protokołach zapytanie do gremium dotyczyło wyboru między powołaniem astronoma *celebris*, którym był Lothar Zumbach von Koesfeld (1661–1727), zarekomendowany przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza (1646–1716), a zaangażowaniem dwóch obserwatorów: Christfrieda Kircha i Johanna Wilhelma Wagnera (1681–1745), którzy wspólnymi siłami prowadziliby badania i pracowali nad kalendarzami. Konsylium skorzystało z drugiej możliwości, uzasadniając decyzję sytuacją materialną instytucji, która nie udźwignęłoby finansowo powołania renomowanego astronoma i pomocnika dla niego⁴³.

Christfried Kirch, wybrany 8 października 1716 r. na obserwatora Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk, zasilił poczet jego członków oficjalnie dopiero w roku następnym, 10 stycznia⁴⁴. Sam z kolei akt nominacji, jak wspominał uczony w jednym ze swoich późniejszych memoriałów, pochodził z 13 stycznia 1718 r.⁴⁵

Moment dołączenia Christfrieda Kircha do grona uczonych berlińskiej instytucji poprzedził szereg zmian w jej strukturze. Towarzystwu, wychodzącemu w 1710 r. ze stadium początkowego rozwoju i uroczyste inaugurowanemu 19 stycznia 1711 r., nie sprzyjały wydarzenia lat następnych⁴⁶. W szczególności dała się odczuć w 1713 r. zmiana na pruskim tronie. Fryderyk Wilhelm I, zainteresowany jedynie dochodami instytucji, nie przejął po ojcu funkcji protektora towarzystwa⁴⁷. W roli protektora od 1713 r. występował z królewskiego nakazu Marquard Ludwig Freiherr von Printzen (1675–1725), realizujący się dodatkowo w latach 1710–1718 na stanowisku honorowego prezydenta⁴⁸.

14 listopada 1716 r. zmarł Gottfried Wilhelm Leibniz, pełniący od 12 lipca 1700 r. funkcję prezydenta towarzystwa⁴⁹. Leibniz był pomysłodawcą dwóch monopolii, z których dochody czerpała berlińska instytucja. Pierwszy, kalendarzowy, zagwarantowany edyktem z 10 maja 1700 r., stanowił w pierwszej dekadzie (1701–1710) 97,7%, a w drugiej

39 A. des Vignoles, op. cit., s. 309.

40 ABBAW, NL Kirch, Nr. 9 Bd. II Astronomische Observationes zu Danzig, Apr.-Sept. 1716, s. 55–56.

41 DMB, Sign. I B 1 [M.M. Kirch] M.M. K., 1716 *Gewitter Beschreibung in Dantzic*, 10. Sept.

42 ABBAW, PAW (1700–1811), I-IV-6, k. 109r–109v, 111v, 118v–119r. Pośród zgłoszeń, które napłynęły do Berlina, była także oferta Paula Patera (1656–1724), gdańskiego profesora matematyki. Proponował on swoją osobę na stanowisko astronoma w zamian za roczną pensję 300 talarów. Zgłoszenie konsylium odrzuciło na posiedzeniu 8 VII 1716 r. Ibid., k. 113r–113v.

43 Ibid., k. 118v–119r.

44 W. Hartkopf, *Die Berliner Akademie der Wissenschaften. Ihre Mitglieder und Preisträger 1700–1990*, Berlin 1992, s. 183.

45 ABBAW, PAW (1700–1811), I-III-1, k. 115r.

46 C. Grau, *Zur Vor- und Frühgeschichte der Berliner Sozietät der Wissenschaften im Umfeld der europäischen Akademiebewegung*, [w:] *Europäische Sozietätsbewegung und demokratische Tradition. Die europäischen Akademien der Frühen Neuzeit zwischen Frührenaissance und Spätaufklärung*, t. 2, red. K. Garber, H. Wismann, W. Siebers, Tübingen 1996 (*Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext*, t. 27), s. 1384.

47 A. Harnack, *Geschichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin 1901, s. 143.

48 E. Amburger, *Die Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1700–1950*, Berlin 1950, s. 1, 3.

49 Ibid., s. 3.

(1711–1720) – 96,6% całości otrzymanego przez towarzystwo dochodu. Drugi, monopol jedwabniczy, zagwarantowany przywilejem z 28 marca 1707 r., nie był już tak dużym sukcesem. Pierwszy profit przyniósł w drugiej dekadzie 1,8% całości uzyskanego dochodu⁵⁰. Po śmierci Leibniza stanowisko prezydenta pozostało przez 16 miesięcy nieobsadzone. Dopiero 5 marca 1718 r. król nominował tajnego radcę Jacoba Paula von Gundlinga (1673–1731)⁵¹.

Statut z 3 czerwca 1710 r. dzielił towarzystwo na cztery klasy. Na ich czele stali dyrektorzy, którzy wspólnie z wiceprezydentem, fiskalem i sekretarzem tworzyli konsylium, najważniejszy organ instytucji⁵². Do klasy matematycznej przynależeli astronomowie i obserwatorzy. Nominowany na stanowisko dyrektora tej sekcji 4 grudnia 1710 r. Johann Jakob Chuno (1661–1715) zmarł 30 grudnia 1715 r. Na jego miejsce mianowano 13 lutego 1716 r. Friedricha Jägwitza (1665–1727)⁵³. W szczególności ta zmiana okazała się uciążliwa, z racji trudnych relacji, jakie w latach następnych ukształtowały się między dyrektorem klasy matematycznej a obserwatorami.

W historiografii niemieckiej napotkać można stwierdzenie, że Christfried Kirch przejął stanowisko swojego ojca. Wprawdzie powołano go do realizacji podobnych zadań, tworzenia kalendarzy oraz prowadzenia obserwacji astronomicznych i meteorologicznych, lecz na całkiem innych warunkach. Gottfried Kirch, nominowany 18 maja 1700 r. z tytułem *Astronomus ordinarius*, otrzymywał roczną pensję w wysokości 500 talarów⁵⁴. Początkowo opłacano mu także wynajmowane mieszkanie. W 1708 r. przeprowadził się do wykupionego przy obserwatorium domu astronoma⁵⁵. Christfried Kirch dostał w 1716 r. tytuł obserwatora, roczną pensję wysokości 200 talarów i miejsce w domu astronoma. Identyczne warunki uzyskał drugi obserwator, Johann Wilhelm Wagner, z tą różnicą, że o możliwość zamieszkania przy obserwatorium zaczął zabiegać dopiero w 1717 r.⁵⁶

W działalności Christfrieda Kircha dla Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk zauważalne są jego dążenia do poprawy swojej pozycji i do uzyskania tego statusu, który niegdyś przynależał do jego ojca. Starania te dostrzegalne są w momentach zmian na stanowisku drugiego obserwatora. Do pierwszego doszło już w 1720 r., kiedy Wagner, zachęcony ofertą pracy profesora matematyki w *Gymnasium Illustre* w Hildburghausen, złożył w lipcu swoją rezygnację. Wyboru jego następcy dokonało konsylium już miesiąc później na posiedzeniu 27 sierpnia 1720 r., spośród otrzymanych zgłoszeń Christfrieda Kircha, Johanna Georga Schütza, Johanna Christoph Rembolda oraz Döplera⁵⁷.

Wniosek Kircha, który w zamian za wyższe wynagrodzenie zaoferował przejęcie obowiązków po Wagnerze, sprowokował konsylium do dyskusji o liczbie obserwatorów.

50 Obliczenia własne na podstawie ksiąg rachunkowych z lat 1701–1720. ABBAW, PAW (1700–1811), I-XVI:66–85 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Johann Theodor Jablonski, 1701–1720. A. Harnack, *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, t. 2, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1900, s. 87–89, 169–172.

51 Idem, *Geschichte*, s. 169.

52 Idem, *Urkunden*, s. 193.

53 E. Amburger, *Die Mitglieder*, s. 5.

54 ABBAW, PAW (1700–1811), I-III-1, k. 8r–9r.

55 BOP, B3.6, n° 82, B, s. 76.

56 ABBAW, PAW (1700–1811), I-VIII-7 Acta betr. die Beschwerden des Astronomen und Observators der Akademie wegen der Kalenderarbeit, 1712–1749, k. 7r–10v.

57 Ibid., I-IV-6, k. 232v; I-XIV-26, k. 54r–54v, 55r–58r.

Ponownie uznano za bardziej pożyteczne i bezpieczniejsze posiadanie dwóch pracowników, mogących się w razie choroby lub nieobecności nawzajem zastępować. Dodatkowo towarzystwo, wzbogacone o doświadczenia z okresu po śmierci Hoffmanna, niechętnie widziało na stanowisku jedną osobę. Propozycję Kircha odrzucono, a za sprawą Jägwitza, dyrektora klasy matematycznej, postanowiono o przyjęciu Schütza. Problem z tym wyborem polegał na tym, że nowy obserwator nie miał doświadczenia w pracy nad kalendarzami, do której był powoływany. Konsylium kwestię tę postanowiło rozwiązać, składając na barki Kircha odpowiedzialność za odpowiednie wyszkolenie Schütza⁵⁸.

Jednocześnie konsylium podjęło dyskusję w sprawie pieniężnego dodatku do pensji Kircha. W tej materii głosy zgromadzenia były podzielone. Z jednej strony uważano, że jeżeli dochody towarzystwa na to pozwolą, można byłoby zadowolnić go taką gratyfikacją. Rozumiano, że takie wsparcie należało mu się z uwagi na prowadzoną przy skromnej wypłacie kosztowną korespondencję zagraniczną. Z drugiej jednak strony pojawiły się opinie, że podobnie należałoby postąpić z Schützem. Najbardziej krytyczne stanowisko zajął Jägwitz, który stwierdził, że Schütz dużo bardziej zasługuje na taki dodatek. Co do korespondencji Kircha, Jägwitz przypominał, że była ona prowadzona prywatnie i tylko pod warunkiem jej nadzoru przez dyrektora klasy matematycznej (jego samego) powinna zostać dofinansowana. W ostatecznej konkluzji Kirchowi dano jedynie nadzieję na ewentualne polepszenie warunków finansowych⁵⁹.

Postanowienia konsylium z 27 sierpnia 1720 r., powołujące Schütza na sukcesora Wagnera, nakładające na Kircha obowiązek jego przeszkolenia w pisaniu kalendarzy i uchylające się w kwestii pieniężnego dodatku dla niego, ukształtowały fundamenty sporu, jaki w następnych latach rozegrał się między obserwatorami. Władze towarzystwa próbowały załagodzić konflikt na różne sposoby. Na pierwszym etapie, kiedy usiłowano doprowadzić do pojednania obu, pojawia się w protokołach konsylium z 2 października 1721 r. skierowana do Kircha sugestia, że w jego interesie było posiadanie gotowego go zastąpić kolegi, ponieważ dyrektorzy mają zamiar umożliwić mu podróż do Anglii i Francji⁶⁰. Odwołanie się do dawnych planów Kircha złożenia wizyt w Greenwich i Paryżu, w kontekście całego sporu, mogło być jedynie zabiegiem ukierunkowanym na wymuszenie jego współpracy z drugim obserwatorem. Kwestia wyjazdu nie była już w dalszych latach poruszana. Z dzienników obserwacyjnych Kircha wynika natomiast, że we wrześniu 1724 r. gościł w obserwatorium Johanna Beyera (1673–1751) w Hamburgu⁶¹.

Schütz zdobył jedno z sześciu miejsc profesorskich w powołanym 3 stycznia 1724 r. przez Fryderyka Wilhelma I Kolegium Medyczno-Chirurgicznym⁶². Nowej funkcji nie sprawował długo, gdyż już w następnym roku otrzymał królewską nominację na profesora matematyki we Frankfurcie nad Odrą⁶³. Na jego następcę w kolegium upatrzono Augustina Grischowa (1683–1749). Ponieważ oferowana mu praca nie niosła ze sobą

58 Ibid., I-IV-6, k. 232v–234v.

59 Ibid., I-IV-6, k. 232v–234v. Od 1721 r. roczna pensja Kircha wynosiła 250 talarów. Ibid., I-XVI-86, Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Johann Theodor Jablonski, 1721, s. 16.

60 Ibid., I-IV-7, Protocollum concilii Societatis, 1721–1727, k. 19r.

61 ABBAW, NL Kirch, Nr. 15 Bd. I Astronomische Observationes, Jan.–Dez. 1724, s. 66.

62 „Neue Zeitungen von gelehrten Sachen” 1724, nr 4, s. 29–31.

63 ABBAW, PAW (1700–1811), I-III-7, k. 39r.

żadnego wynagrodzenia (nauczyciele w kolegium nie otrzymywali pensji), zrodził się zamiar, aby Grischow przejął również obowiązki Schütza, wynikające z jego działalności jako obserwatora towarzystwa.

W związku z odejściem drugiego obserwatora Kirch po raz kolejny podjął działania zmierzające do przejęcia wszystkich obowiązków, o czym świadczą memoriały, w których upominał się o powierzenie mu stanowiska i wynagrodzenia astronoma. Pierwszą prośbę skierował do prezydenta Jacoba Paula von Gundlinga. Następnie 20 czerwca 1725 r. wystosował pismo do konsylium. Mając na względzie wcześniejszą odmowę i politykę towarzystwa utrzymania na urzędzie dwóch osób, obiecywał na własny koszt przyjmując młodą osobę do pomocy⁶⁴.

12 lipca 1725 r. konsylium, na którym przedłożono sprawę Grischowa, przyznało mu wszelkie benefity łączące się z posadą obserwatora, tzn. pensję poprzednika w wysokości 200 talarów, 50 talarów za prowadzenie badań meteorologicznych oraz mieszkanie⁶⁵. Na zebraniu z 27 lipca oficjalnie prezentowano uczonego, dyskutowano o instrukcji dla niego, a przede wszystkim rekomendowano mu zachowanie dobrych relacji z drugim obserwatorem⁶⁶.

Memoriał Kircha z 6 września 1725 r. tłumaczył brak odpowiedzi na jego poprzednie pisma niechęcią dyrektora klasy matematycznej wobec jego osoby. Uczony przypominał złożoną mu przed paroma miesiącami obietnicę poprawy i sugerował, że jeżeli taka nie nastąpi, opuści urząd⁶⁷. W protokołach klasy matematycznej, która zebrała się tego dnia na posiedzeniu, odnotowano, że Kirch odczytał memoriał o swojej sytuacji materialnej oraz wielokrotnie mu dawanej, ale nigdy niezrealizowanej nadziei na polepszenie. Na tym samym zebraniu przedstawiono Grischowa jako nowego obserwatora⁶⁸.

Wniosek Kircha trafił następnie 12 września 1725 r. pod obrady konsylium, gdzie zdawano sobie sprawę, że uczonego zasłużył na zwiększenie wynagrodzenia. Augustin Buddeus (1695–1753), dyrektor klasy fizyczno-medycznej, który zabrał głos w dyskusji, zasugerował, że takie samo należałoby się również Grischowowi. Postanowiono najpierw sprawdzić, czy podwyżka pensji byłaby wykonalna. Kircha kazano natomiast zawiadomić, że gremium było przychylne jego prośbie i jeśli tylko okaże się to możliwe, zostanie ona zrealizowana⁶⁹. W piśmie z 16 września ustosunkował się do tej decyzji Kirch, zawiadamiając o wstrzymaniu pracy kalendarzowej na 1727 r., dopóki nie będzie dalszych ustaleń⁷⁰.

Kolejne pismo, z prośbą o rozstrzygnięcie sprawy, Kirch wystosował 7 listopada 1725 r. do zbierającego się tego samego dnia konsylium⁷¹. Zagadnienie trafiło pod obrady gremium, ale w zmodyfikowanym kształcie, gdyż zgromadzenie dyskutowało już nad podniesieniem uposażenia dla obu obserwatorów⁷². Według ksiąg rachunkowych

64 Ibid., I-VIII-7, k. 109r–114r.

65 Ibid., I-IV-7, k. 145v.

66 Ibid., I-IV-7, k. 148r.

67 Ibid., I-III-1, k. 158r–159r.

68 Ibid., I-IV-37 Protokolle der mathematischen Klasse, 1711–1742, k. 60v–61v.

69 Ibid., I-IV-7, k. 153r–154v.

70 Ibid., I-III-1, k. 143r–144r.

71 Ibid., I-III-1, k. 169r–169v.

72 Ibid., I-IV-7, k. 160r–160v.

obserwatorzy pobierali od 1726 r. roczną pensję wysokości 400 talarów⁷³. Podwyżka, zgodnie z polityką towarzystwa równego traktowania osób na tym stanowisku, objęła również niedawno powołanego Grischowa, któremu przyznano identyczne wynagrodzenie; w tym czasie Kirch miał dziesięcioletni staż pracy. Pensje obu obserwatorów nie uległy już żadnym zmianom i były wypłacane w wysokości 400 talarów do 1740 r.⁷⁴

2 października 1726 r. w memoriale do władz towarzystwa Kirch i Grischow wyszli z inicjatywą przejęcia opieki nad znajdującą się w budynku obserwatorium biblioteką⁷⁵. Konsylium wniosek zaaprobowało i zleciło przygotować instrukcję regulującą zasady objęcia nadzoru nad księgozbiorem instytucji⁷⁶. Podpisany przez obserwatorów 6 grudnia 1726 r. dokument oddawał w ich pieczę bibliotekę. Według wytycznych uczeni prowadzić mieli księgozbiór zgodnie ze specjalnym katalogiem oraz wypożyczać materiały członkom towarzystwa na okres nie dłuższy niż cztery tygodnie⁷⁷.

Dalsze zabiegi o poprawę swojej pozycji, tym razem w aspekcie prestiżowym, Christfried Kirch podjął w roku następnym. W memoriale z 10 grudnia 1727 r. naświetlił problem struktury zapisu kalendarza adresowego, który sugerował, że nie był on członkiem towarzystwa. Przynależący do poszczególnych klas członkowie prezentowani byli w tej formie druku według porządku alfabetycznego, tak też uwzględniani byli za swoich czasów Gottfried Kirch i Johann Heinrich Hoffmann. Kiedy przyjęto Christfrieda Kircha i Johanna Wilhelma Wagnera, do wykazu swojej klasy zostali dodani na końcu. Po latach uczoney zdecydował się wskazać na ten problem, wyjaśniając, że taki układ mógł sugerować przynależność jedynie do korpusu pomocniczego towarzystwa. W związku z tym wnosił o uwzględnienie jego osoby (a przy tym Grischowa) w konfiguracji alfabetycznej tej części kalendarza adresowego⁷⁸.

Kolejny punkt dotyczył przyznania Christfriedowi Kirchowi tytułu astronoma. Mając dekadę pracy dla towarzystwa za sobą, dorobek naukowy, a także kontakty zagraniczne, zdecydował się upomnieć o swoją pozycję w berlińskiej instytucji, wnioskując 10 grudnia 1727 r. o podniesienie swojej rangi, przynajmniej do godności *Observator Astronomicus*⁷⁹. Próbując zrozumieć znaczenie tych starań, warto podkreślić, że jego partnerzy-obszernicy tytułowani byli z racji nauczania w Kolegium Medyczo-Chirurgicznym profesorem matematyki: od 1724 r. figurował w dokumentacji z tym mianem Schütz, a od 1725 r. Grischow.

Informacja o żądaniach Kircha została puszczonej między przedstawicieli władz towarzystwa początkowo pisemnie. 8 stycznia 1728 r. trafiła pod obrady konsylium. Dyskusję wywołał głównie wątek przyznania rangi astronoma, gdyż naruszał zachowaną między obserwatorami równowagę. Ponieważ propozycja godziła w politykę ich równorzędnego traktowania, pojawiły się opinie, aby ten sam stopień przyznać Grischowowi. W szczególności Augustin Buddeus optował za takim rozwiązaniem, które pozwalałoby na zachowanie dobrych stosunków pomiędzy obserwatorami. Konsylium postanowiło, że Grischow

73 Ibid., I-XVI-92 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Johann Theodor Jablonski, 1726, s. 15–16.

74 Ibid., I-XVI-106 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Philippe Joseph de Jariges, 1740, s. 22–25.

75 Ibid., I-XII-2 Acta betr. die Bibliothek der Kgl. Akademie der Wissenschaften, 1726–1777, k. 6v–7r.

76 Ibid., I-IV-7, k. 198r–198v.

77 Ibid., I-XII-2, k. 8r–9r.

78 Ibid., I-III-2 Acta betr. die Aufnahme und Besoldung der Akademiemitglieder, 1701–1737, k. 45r–46r.

79 Ibid., I-III-2, k. 46r.

powinien się osobiście zgłosić, jeżeli chciałby otrzymać równorzędną godność⁸⁰. Prośby Kircha spełniono, a on sam w kalendarzu adresowym na 1728 r., włączony w porządek alfabetyczny klasy matematycznej, po raz pierwszy wystąpił z tytułem astronoma⁸¹.

Z obowiązków opieki nad biblioteką Kirch i Grischow nie wywiązywali się najlepiej. 16 sierpnia 1730 r. pod obrady konsylium trafił problem niezwróconych książek. Kwestia zaginionych pozycji wielokrotnie powracała później w dokumentacji towarzystwa⁸². Ostatecznie z nadzoru nad księgozbiorem obserwatorzy zostali zwolnieni w 1735 r. Stanowisko bibliotekarza postanowiono powołać zaraz po tym, jak w styczniu tego roku Fryderyk Wilhelm I przekazał ze swoich zbiorów około trzech tysięcy matematycznych i medycznych książek oraz 300 sztuk naturalistów⁸³. 2 lutego 1735 r. na posiedzeniu konsylium zaproponowano kandydaturę Johanna Wilhelma Wagnera, który kilka lat wcześniej powrócił do Berlina. 9 maja tego roku mocą decyzji władz oficjalnie został zaaprobowany na bibliotekarza⁸⁴.

Ponowną próbę polepszenia swojej pozycji, tym razem materialnej, podjął Kirch po kolejnej dekadzie pracy dla berlińskiej instytucji. Na początku 1735 r. otrzymał od bibliotekarza Johanna Daniela Schumachera (1690–1761) propozycję podjęcia obserwacji astronomicznych w Petersburgu. Zaproszenie było kierowane w imieniu prezydenta Petersburskiej Akademii Nauk, Johanna Albrechta barona von Korffa (1697–1766), który próbował ściągnąć astronoma do obserwatorium akademii. Po tym jak Kirch za ofertę podziękował, zwrócili się do niego Christian Goldbach (1690–1764) oraz sam prezydent von Korff z prośbą o zarekomendowanie odpowiednio wykwalifikowanej osoby do powołania na profesora astronomii. Kontrakt obejmować miał 660 rubli rocznego wynagrodzenia lub 1200 rubli w przypadku podróży na Kamczatkę⁸⁵.

Czynione propozycje i dobre relacje z rosyjską akademią Kirch wykorzystał w memoriale z 15 września 1735 r. do wynegocjowania poprawy swoich warunków w towarzystwie, zgłaszając się po dodatek do pensji oraz polepszenie warunków mieszkaniowych⁸⁶. Jeszcze tego samego dnia konsylium rozpatrzyło wniosek astronoma, ustanawiając dla niego 100 talarów premii. Zapewniono go także o polepszeniu sytuacji mieszkaniowej w następnym roku⁸⁷. Konsylium wywiązało się tylko z jednego postanowienia. Od ostatniego kwartału 1736 r. opłacało wynajmem przylegających do mieszkania astronoma pomieszczeń sąsiedniego domu⁸⁸.

80 Ibid., I-III-2, k. 43r–44r; I-IV-8, *Protocollum concilii Societatis, 1728–1735*, s. 2.

81 *Adress-Calendar, Der Königl. Preußis. Haupt- und Residentz=Städte Berlin [...] Auf das Jahr Christi MDCCXXVIII [...]*, Berlin 1728, s. 125.

82 J. Rex, *Die Berliner Akademiebibliothek. Die Entwicklung der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in drei Jahrhunderten, anhand der Quellen dargestellt*, Wiesbaden 2002 (*Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*, t. 44), s. 16–18.

83 A. Harnack, *Geschichte*, s. 180.

84 ABBAW, PAW (1700–1811), I-IV-8, s. 315, 330.

85 Ibid., I-III-1a Acta betr. die Ernennung und Besoldung der Protektoren, Präsidenten, Direktoren, des Fiskals, des Secretars, des Bibliothekars, der Astronomen und Kassenrendanten bei der Societät sowie der Professoren beim Collegio Medico-Chirurgico, 1700–1731, k. 349r–350r; E. Amburger, *Beiträge zur Geschichte der deutsch-russischen kulturellen Beziehungen*, Gießen 1961 (*Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen*, seria 1, *Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens*, t. 14), s. 121.

86 ABBAW, PAW (1700–1811), I-III-1a, k. 349r–350r.

87 Ibid., I-IV-8, s. 347–352.

88 Ibid., I-XVI-102 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Caspar Neumann, 1736, s. 40; I-III-1a, k. 351v.

Wyjednane 100 talarów dodatku i 400 talarów pensji zbliżyły w teorii dochody Christfrieda Kircha do wynagrodzenia 500 talarów, otrzymywanych przez jego ojca. W praktyce jednak realizacja postanowienia o premii, jak wynika z ksiąg rachunkowych oraz memoriałów Kircha, nie tylko przeciągnęła się o dwa lata, ale też nie odpowiadała ustanowionej kwocie. W latach 1737 i 1738 Kirch otrzymał po 80 talarów. W 1739 r. dostał 90 talarów, a w 1740 r. już tylko 50⁸⁹. Dopiero po śmierci uczonego jego siostry zwróciły się do władz instytucji z prośbą o uregulowanie tej kwestii⁹⁰. Zaległości zostały im zwrócone w dwóch ratach. W 1741 r. otrzymały 50 talarów, a w 1742 r. kolejne 50 talarów⁹¹.

W 1739 r. stan zdrowia Kircha pogorszył się gwałtownie. 1 lipca doznał udaru mózgu. Stosunkowo szybko udało mu się odzyskać część sił i już 18 lipca wznowił prowadzenie dziennika obserwacyjnego. Zauważalne jest jednak zdecydowane zmniejszenie liczby obserwacji astronomicznych. Sporadyczne meldunki i wiele pustych kart wskazywać mogą, że nie powrócił do dawnej sprawności⁹². Ostatni rok życia Kirch spędził w gorszym zdrowiu. Choć był zdecydowanie osłabiony, choroba nie przykuła go na stałe do łóżka. Z sierpnia 1739 r. pochodzą jego ostatnie obserwacje wiatru, a z 19 grudnia ostatni wpis astronomiczny⁹³. 8 marca 1740 r. jego stan pogorszył się gwałtownie. Następnego dnia, 9 marca, o godzinie 7 wieczorem zmarł⁹⁴.

W edukacji astronomicznej Christfrieda Kircha kluczową rolę odegrał okres nauki przy ojcu, pierwszym astronomie Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk. Jego śmierć w 1710 r. znacząco wpłynęła na późniejsze kształcenie syna. Brak odpowiedniego wsparcia finansowego i konieczność zadbania o rodzinę zaważyły na jego dalszym rozwoju. Elementem, którego w nim zabrakło, była podróż edukacyjna do sławnych wówczas obserwatoriów europejskich i praktyki pod okiem pracujących tam astronomów. W tym kontekście również praca dla towarzystwa przyszła za wcześnie. Przyjęty w mury berlińskiej instytucji jako obserwator, całą karierę Kirch strawił na dążeniach do uzyskania w niej pozycji sprawowanej niegdyś przez ojca. W ostatecznym rozrachunku udało się mu uzyskać warunki podobne do tych, które miał Gottfried Kirch. W 1728 r. uzyskał noszony przez niego tytuł astronoma. Po otrzymanej w 1726 r. podwyżce pensji i udzielonej w 1735 r. premii jego dochody sięgały tych, które miał jego ojciec. Jednak przez opieszałość towarzystwa w wypłacaniu dodatku nigdy się z nimi nie zrównały.

89 Ibid., I-XVI-103 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Philippe Joseph de Jariges, 1737, s. 32; I-XVI-104 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Philippe Joseph de Jariges, 1738, s. 18; I-XVI-105 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von Philippe Joseph de Jariges, 1739, s. 13; I-XVI-106, s. 17.

90 Ibid., I-III-7, k. 69r–71r; I-IV-9 Protocollum concilii Societatis, 1736–1742, k. 118r–118v.

91 Ibid., I-XVI-107 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von David Köhler, 1741, s. 17; I-XVI-108 Hauptrechnung über Einnahme und Ausgabe bei der Kgl. Societät der Wissenschaften, geführt von David Köhler, 1742, s. 18.

92 ABBAW, NL Kirch, Nr. 29 Astronomische Observationes, Dez. 1738–Dez. 1739, k. 59v; A. des Vignoles, op. cit., s. 343.

93 ABBAW, NL Kirch, Nr. 29, k. 59v, 66r–66v, 72r.

94 A. des Vignoles, op. cit., s. 345.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften [ABBAW]:

- Nachlass Kirch [NL Kirch], Nr. 3, 9 Bd. II, 15 Bd. I, 29, 48 Bd. I, 119;
- Preußische Akademie der Wissenschaften (1700–1811) [PAW (1700–1811)], I-II-1, I-III-1a, I-III-2, I-IV-6, I-IV-7, I-IV-8, I-IV-9, I-IV-37, I-VIII-7, I-XII-2, I-XIV-26, I-XVI:66-108.

Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Schularchiv L 1.

Archiwum Państwowe w Zielonej Górze [APZG], Akta metrykalne Gubin/Guben, sygn. 6, 7.

Bibliothèque de l'Observatoire de Paris [BOP], G. Kirch, Journal autographe de ses observations, 1677–1710, B 3.1-6.

Deutsche Meteorologische Bibliothek [DMB], [Beobachtungen Berlin, z. Tl. Gewitterbeobachtungen], Sign. I B 1 (skany; oryginały w zbiorach Crawford Library of the Royal Observatory Edinburgh).

Źródła drukowane

Adress-Calender, Der Königl. Preußis. Haupt= und Residentz=Städte Berlin [...] Auf das Jahr Christi MDCCXXVIII [...], Berlin 1728.

Die Korrespondenz des Astronomen und Kalendermachers Gottfried Kirch (1639–1710), t. 1–3, red. K.-D. Herbst, Jena 2006.

Gading J.G., Kirch Ch., *Die calculirte und observirte Finsterniß [...]*, Cölln an der Spree [b.r.].

Harnack A., *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, t. 2, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1900.

Kirch Ch., *Drittes Jahr Teutscher Ephemeridum Auf das Jahr nach der Gnadenreichen Geburt unsers Heilandes Jesu Christi 1716 [...]*, Nürnberg [b.r.].

Leibniz und seine Akademie. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der Berliner Sozietät der Wissenschaften 1697–1716, red. H.-S. Brather, Berlin 1993.

„Neue Zeitungen von gelehrten Sachen“ 1724, nr 4.

Ranßleben Ch., *Jesu Herrlichkeit/ Die Er nach seiner Menschheit erhalten in der Zeit [...]*, Cölln an der Spree [b.r.].

Reinbeck J.G., *Die Stern=Kunst/ Nach ihrem Mißbrauch und rechten Gebrauch [...]*, Cölln an der Spree [b.r.].

Vignoles A. des, *Eloge de M. Kirch le Fils, Astronome de Berlin*, „Journal littéraire d'Allemagne, de Suisse et du Nort“ t. 1, 1741, s. 300–351.

Literatura przedmiotu

Amburger E., *Beiträge zur Geschichte der deutsch-russischen kulturellen Beziehungen*, Gießen 1961 (*Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen*, seria 1, *Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens*, t. 14).

- Amburger E., *Die Mitglieder der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1700–1950*, Berlin 1950.
- Grau C., *Zur Vor- und Frühgeschichte der Berliner Sozietät der Wissenschaften im Umfeld der europäischen Akademiebewegung*, [w:] *Europäische Sozietätsbewegung und demokratische Tradition. Die europäischen Akademien der Frühen Neuzeit zwischen Frührenaissance und Spätaufklärung*, t. 2, red. K. Garber, H. Wismann, W. Siebers, Tübingen 1996 (*Frühe Neuzeit. Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext*, t. 27), s. 1381–1412.
- Hamel J., *Wissenschaftsförderung und Wissenschaftsalltag in Berlin 1700–1720 – dargestellt anhand des Nachlasses des ersten Berliner Akademieastronomen Gottfried Kirch und seiner Familie*, „Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät“ t. 55, 2002, z. 4, s. 61–101.
- Harnack A., *Geschichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin 1901.
- Hartkopf W., *Die Berliner Akademie der Wissenschaften. Ihre Mitglieder und Preisträger 1700–1990*, Berlin 1992.
- Jentsch H., *Geschichte des Gymnasiums zu Guben, cz. 1, Bis zum Jahre 1708*, Guben 1907.
- Kühn S., *Wissen, Arbeit, Freundschaft. Ökonomien und soziale Beziehungen an den Akademien in London, Paris und Berlin um 1700*, Göttingen 2011 (*Berliner Mittelalter- und Frühneuzeitforschung*, t. 10).
- Rex J., *Die Berliner Akademiebibliothek. Die Entwicklung der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in drei Jahrhunderten, anhand der Quellen dargestellt*, Wiesbaden 2002 (*Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*, t. 44).
- Rogińska J., *Gottfried Kirch (1639–1710), życie i działalność pierwszego astronoma Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Nauk*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 66, 2021, nr 3, s. 105–121, DOI 10.4467/0023589XKHNT.21.021.14182.

Strony internetowe

Gottfried Kirch (1639–1710) – Astronom und Kalendermacher, gottfried-kirch-edition.de [dostęp 21.11.2020].

dr **Justyna Rogińska**, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie naukowej historia, adiunkt w Pracowni Historii Nauk Ścisłych Instytutu Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN. Zainteresowania naukowe: historia wczesnonowoczesnej astronomii i meteorologii, kalendarigrafia niemiecka.
e-mail: jroginska@ihnpn.pl

Data zgłoszenia artykułu: 14 lutego 2021

Data przyjęcia do druku: 31 sierpnia 2021